

Venezouwela, Boliveye, Perou, Mecsike :

Nén tertos l' minme diale !

Taiss ki les Latinamerikins ni vlèt pus les redjimes liberàs come dins les anêyes 1990. Il ârênt ptchî [préfèreraient] des govienmints ki sayèt do sotni les ptitès djins. Mins les rexhowes [solutions] ni sont nèn les minmes d' on payis a l' ôte. Les cis metous sol Pâjhûle Oceyan acceptèt do siner pol libe handele avou les USA. Ârvierdimint, les cis metous so l' Oceyan Atlantike asprouvnut di s' assoçner inte di zels, et produre leu prôpe enerdje.

On grand raploû

Li 13 di may 2006, gn aveut 60 prezidints et prumîs minisses à Mwaisse Raploû Union Uropeyinne - Amerike Latene - Carayibes.

On sait bén ki les estats d' Urope ni parvinèt nèn a s' mete d' acoird so brâmint des sacwès, come fé ene Mwaisse Lwè por zels tertos. Mins c' est co pus pire avou les Estats d' Amerike latene.

D' on costé, vos avoz des djins come Hougo Tchavez, prezidint do Venezouwela, et Evo Morales ki vént di s' fé lomer al tiesse del Boliveye. I disfindèt les interesses des ptitès djins, et sont disconte des Estats-Unis. Di l' ôte des costés, li prezidint Alvaro Uribe -- ki vént djusse di rpasser el Colombeye --, et Alan Garcia do Perou sont brâmint pus wârdiveus, et sotni les ritches di leus payis, eyet l' politike des Estats-Unis.

Â raploû ki nos djhéns, on dveut siner des acoirds inte l' Union Uropeyinne et les trokes di payis latinamerikins. Ladvins, gn a les payis do *Mercosur* (Martchî do Sud) : Braezi, Ârdjintene, Tchili et Ourougway). Ces-la, il ont ddja ene sitocaesse apriyesse [*expérience solide*] di çou k' c' est ene politike economike. Li

contrâve, c' est les payis del Mîtrinne Amerike, ki n' ont nol ashonna inte di zels. Li troejhinme troke, c' est les Payis do Pake des Andes. Mins c' est la k' enawaire, gn a yeu del bisbrouye inte les redjimes di hintche (Venezouwela et Boliveye) et les redjimes di droete (Colombeye, Perou), tantea ki li Pake des Andes riskêye foirt di sketer a bokets.

L' Hougo Tchavez, on vert diale ?

Dedja li 19 d' avri 2006, li Venezouwela aveut rclapé l' ouch à Pake des Andes, paski l' Colombeye eyet l' Perou avént siné des acoirds di libe discandje avou les Amerikins. Asteure, l' Hougo Tchavez a moussî e *Mercosur*, avou les pinses d' î stomyî [*stimuler*] des programmes politikes pus socialisses.

Dji n' comprin nèn todi li prezidint Tchavez. Asteure, i cwite li Pake Andin paski ci n' est nèn bén ki l' Perou et l' Colombeye âyénxhe siné des traités avou les USA. Mins i va rdjonde li *Mercosur*, la k' el Tchili a ossu èn acoird di libe comiece avou les Estats-Unis. Kimint va-t i fé po-z arindjî ses djæyes so l' baston, mi ome ?

Li prumî Amerindyin mwaisse e s' mājhone

Dispu l' wangnaedje da l' Evo Morales às eleccions el Boliveye, ci payis la a pol prumî còp d' l' istwere, on prezidint ki provént del madjorité Aymara. Il a stî lomé avou on programe foirt socialisse, et fé camaeråde, sins rastina, avou Tchavez et Fidel Castro. Adon, li 29 d' avri, li Venezouwela, li Boliveye eyet Cuba ont siné èn acoird di comiece batijhî Alba (Alternative Bolivaryinne po l' Amerike). Li Simon Bolivar, c' esteut on rlomé dislaxheu des payis d' Amerike latene, k' a Bén manké d' adiercî s' còp cwand il a-st amonté ene sôre d' Estats-Unis d' Amerike Nonnrece e 1825.

Li prumî d' may, Evo Morales riçlama li nacionalijhaedje do gaz bolivian, avou l' idêye dirî l' tiesse del fé payî pus tchir, po-z aveur des cwârs por lu enonder ses programmes sociâs. Mins les deus pus grandès cpagneyes ki poujhnut l' gaz el Boliveye, c' est les Braezilîs d' Repsol

ey ene société årdjintene. Gn ava-st adon del margaye inte li *Mercosur* eyet l' Boliveye.

I s' rapoûlît li 4 di may à Braezi. Et s' racmoirder tot s' prometant di tuzer kimint fé po n' nén stronner les pitîs djins ki produjhnut l' gaz, ni les pitîs djins ki l' alouwnut.

Et dispu don ?

Etur li Boliveye eyet l' *Mercosur*, on-z a rmetou les catches e for [se *réconcilier*]. Evo Morales a polou fé accepter di l' Årdjintene et (bénrade) do Braezi di rmonter l' pris k' il atchtèt leu gaz naturel del Boliveye.

Mins c' est todi cohigne cohagne inte li Perou eyet l' Venezouwela. Li prezidint Tchavez a dit platezak a Garcia k' i continouwrént a si rloukî come des tchéns d' casson [en chiens de faïence]. Gn a nén onk ki vout ployî po l' ôte. Tchavez a minme diné on còp di spale a Houmaya, li socialisse ki s' prezintéve siconte di Garcia às eleccions perouvyinnes. Kécfeye minme ki ça a fwait wangnî des vwès a Garcia, k' a criyî Barabasse pask' i gn aveut des etrindjirs ki si vnént herer dins l' popote do Perou.

E ç' moes d' julete 2006 ci, c' est eviè l' Mecsike ki tertos louke. Felipe Calderon, on wårdiveus do pârî do prezidint Fox, a wangnî -- foirt rikeracmint -- disconte do candidat socialisse, Lopez Obrador. Ci-cial vout k' i gn âye yeu do frawtinaedje, mins les awaiteus eternâcionâs dijhnut k' nonna. Eto, li Mecsike ni ride nén sol

waxhlire di hintche k' avizéve wangnî tote l' Amerike Nonnrece.

Cwand on voet les câzes [cas] do Mecsike eyet do Perou, on doet ricnoxhe ki les payis d' Amerike latene, ci n' est nén tertos l' minme diale, sapinse li martchand d' bondius.

Tolminme, les margayes pôrênt kécfeye sitater. Insi, cisse samwinne, gn a yeu èn acoird inte li Colombeye eyet l' Venezouwela po fé on adujhoe d' gaz (gazoduk) etur les deus payis.

André Dumoulin, li 14 di djulete 2006

Educational services and Translations, P.O Box 0838-01468, Zona 12 Panama, Panama

emile : agdumoul@yahoo.com

*****

Les lingaedjes do payis schapés el Boliveye ?

*Chers amis de "Li Rantoele",
Mon wallon ne s'est pas tellement amérioré ces derniers temps (il est nul), malgré mes bonnes intentions... Je voulais vous remercier pour les divers courriers reçus et votre intérêt pour le processus que vit la Bolivie. Je vous*

laisse le soin de "ratourner" les informations qui suivent.

El Boliveye, po les lingaedjes do payis, gn a do novea.

Dispu l' arivêye d' Evo Morales, tos les "fonccione-waire" divnut aprinde on lingaedje do payis (cial, on dit "*lengua originaria*"). Il ont deus ans d' bon po-z aler a scole. Li novea atâvla pol Rifondaedje di l' Instruccion Publike a les pinses di fé aprinde troes lingaedjes dins tote li stindêye do payis: l' espagnol, ene langue indyinne, et l' inglès. Davance, on scolève al vinvole les lingaedjes do payis fok dins les pitîs vijaedjes.

C' est ene novele avuzion do payis, di l' economeye, des rapoirts inte les djins kel govienmint louke di mete so pî. Come di djustice, i gn a des mantches a mete. Ci n' est nén pask' on vôte ene lwè k' on l' aplike. On l' a Bén veyou avou les decrets di 1993 po l' acsegnmint do walon el Walonreye.

Mins, ciete, c' est on fel ascoxa [*remarquable pas en avant*] k' on rténrè dins l' istwere del Boliveye, et di tote l' Amerike latene. Kécfeye li vraie fén do colnijhaedje, li respet des prumirès djins do payis, et leu droet di bouter dins tos les cwârtîs d' l' economeye.

Il me semble que ces relations entre peuples originaires (Wallon, Aymara, etc.) sont importantes.

Bén amistâvmint.

Jacqueline Michaux, ene Walone di Boliveye.

emile : jjmichaux@yahoo.com

Ene minêye di roviance d' Alzheimer tchait so les politikîs bedjes

L'OMS vént d' mete el Beldjike à prumî rang des payis touchîs del maladeye d' Alzheimer. So l' lisse, on n' trove ki sacwants egzimpes pask' i paret k' i n' avént nén del plaee assez po tot mete.

Tos les mimbes do govienmint ki roveynut d' tini les promesses k' on a vôté por yeusses. L' armêye k' a pierdou des tanks et ki n' sait pus eyou çk' ele les a metou.

Come i nd a des cis k' ont rovyî k' i faleut rentrer leus liârdés do Lussimbork, el minisse des finances a eto rovyî k' el D.L.U., ele ni dveut siervi k' on seu côp. A Francortchamp, Happart èn sait pus k' il a on djoû aprins a lére et Kubla k' on lyi aveut dit k' i n' faleut nén siner on papî sins rwaitî çk' i gn aveut di scrît dsu. D' acoird, Elio nos a spliké k' i n' l' avént nén fwait esprès.

A Tchâlerwè, i nd a k' ont rovyî k' il avént ddja stî cwate côps à restorant so l' minme djournêye. Nén saizixhant k' i gn ouxhe sacwants bouloufes à Consey Comunâl.

Po fini, c' est Ducarme ki scrît on live po s' sovni k' el côp ki vént, i n' doet pus rovyî d' payî ses contributions.

A mi idêye, el PV ki dj' ramasrè l' côp ki vént po ecsès d' vitesse, dji pinse ki dj' va rovyî del payî eto. Ça n' frè djamây k' on rovyisse di pus dins les statistikes des Alzheimer.

Christine Tombeur, e moes d' avri 2006.

Eyu edjîstrer les buros del Cominâlté Francesse ?

Dji so èn ecoraedjeu do pârtixhaedje e deus del Beldjike, mins n' a k' on porcint et dmey (1,5 %) des Walons ki vôtnut po. Et nén ddja on porcint des Brusselwès.

Adon, si on rprind ciste idêye emey les mwaissès atuzes [*parmi les principes de base*] del tâvlotêye politike di nosse soce « Li Rantoele », on riskêye foirt di mâvler brâmint des djins. Ki montrent a smince siconte di totes les idêyes del soce, ladvins, li rfondaedje del langue walone.

Nos dvréns purade riclamer di tote foice on **Ministere del Culteure walone** avou on Walon ki djâze walon a s' tiesse.

Li Cminâlté Francesse, si on l' vout wârder, doet esse edjîstrêye à miermitan djeyografike des djins k' elle est a leu siervice. Gn a brâmint dipus d' francofones el Walonreye k' a Brussele. Eto, li plaee di ses buros, c' est a Nameur u a Lidje u copurade a Cînè, li miercorin [*coeur géographique*] del Walonreye.

Gn âreut ladvins mwints advintaedjes, metans brâmint moens di rilêyes d' otos ki sont stopêyes so les otostrâdes ki vont a Brussele, tos les djoûs à matén et al vesprêye.

Les mâjhons e Roman Payis ni serént pus si tchires, et les djonnes Braibonîs et Braibonresses ripôrènt atchter on manaedje.

Francis Baudoux, e moes d' djulete 2006.

L'aweure ni vént nén del crexhance economike

Contintmint passe ritchesse

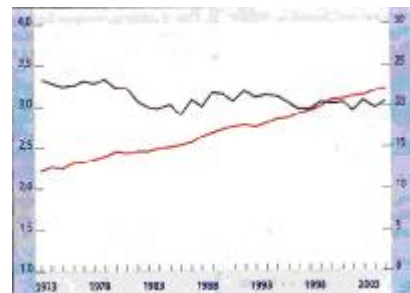
C' est çou ki les vîs spots dijhnut, todi. *L' argent ne fait pas le bonheur.*

Mins ci n' est nén tot djhant des rvazîs do vî tins ki vos froz ene teze di sociolodje.

L' IRES (*Institut de Recherches Economiques et Sociales*), èn Institut edjîstré à Noû-Lovén vént do dire li minme tchoi, mins sincieuzmint. Dispu 1973, el Beldjike, li Prodût Dvintrin Brute (PDB) a crexhou di 80 âcint.

Les kessioneus di l' Ires dimandèt a ene pougneye di djins, dispârdous dins sacwants trintches d' âdjes et dins tote les classes sociâles s' i sont fén binâjhes di viker (4), djusse binâjhes (3), waire binâjhes (2) u nén binâjhes do tot (1).

Ebén, li livea di contintmint des djins a baxhî di 8,8 âcint sol minme termene.

Di 1973 a 2005, crexhaedje do PDB di 12 a 22 et baxhaedje del binâjhté des djins di 3,4 a 3.

I fwait âjhey comprinde çoula, co on côp avou des spots. **Pus ki l' diale a, pus k' endè vout aveur.** Adon, i djaireye après des novelès sacwès, k' i n' a nén co. Et vos l' savoz bén : **rafiya mây n' as.**

Lucyin Mahin, li 31 d' djulete

Es-n afère la, c'est toudi ène saqwè qu' Louwis ratind tous les 4 ans come in tchat après ène soris. Vos l' pinsèz bén, hin. I gn a 64 pârtîyes di fotbale a wèti dins l' bwesse as imâdjes.

El cérémoniye d' adrouvâdje d' èl 18ème coupe du monde daleut cominchî. L' ome esteut bén calè dins s' grand fauteuy avou ène boutaye d' eûwe au citron asto d' îi. Sreut ç' télcôp pou les vitamines? Avou li, on n' sâreut jamés sawè. C' est insi qu' il a vèyu ls ancyns djouweûs qu' estîf vnus su l' tèren avou toutes les delègaciyons des payis qui pârticipîf.

- A, qué stâde! Dji voureu yesse lauvau. Au mwins dins yène des douze viles!

Et come di djusse, l' estâde di Munich esteut tèribe. C' est rola qu' comincheut l' Mondîâl avou l' Almagne conte èl Costa Rica. Gn ayeut 59.000 spèctateûs, mins parètret qu' in miyârd èt dmi d' djins 'stît pa-dvant leû bwesse as imâdjes pou chûre les deûs premièrès équipes su les trente-deûs.

El prumî balon (qui flote quand on flâye dissus télmint il est lisse, d' après les espécialisses) a stî mètu dins l' gayole pa Lahm, èn Almand. Is ont d' ayeûrs gâgni di 4 a 2, pou après yesse èl prumî qualifiè pou l' chûte du Mondîâl.

Djusse pou chûre, c' esteut Pologne conte l' Eqwateûr. Come lauvau, i s' fèt qu' i gn ayeut seûr sèt-eûres di

discalâdje, èl Prèsidint ayeut discrètè in dmi djoû d' condjî pou tèrtous.

- Domâdje qu' èl Bèljiqe n' esteut nèn en Almagne. Mins vos crwèyèz qui Verhofchtat âreut ... Bawète, hin! Li èt ses parèys ârît djoquè di « bouter », mins pou nos-ôtes, bèrniqe!

Louwis repèteut qu' les stâdes dè valît les pwènes.

- Et qwè pinser d' èl twèle qui ride dissu les tèrens quand i ploût. Tèribe, hin. Qué super tècniqe!

Tout intèresseut l' ome. Il ayeut minme apris qui 25 camèras 'stît mètûwes autoû du tèren, asto des tribunes èt minme su les twèts. El bwesse as imâdjes, pou les céns qu' avît in posse adaptè, doneut asteûre en wôte définiciyon, qu' esteut trwès côps mèyeûse qui l' ôte di dvant.

Su l' côp d' wit eûres dij au niût, i wéteut tous les djoûs èl raploû d' èl rédaciyon. On lomeut ç' magazine la, « Studio Mondial ». No cousse Louwis ènd ayeut jamés assèz avou les deûs èt minme trwès pârtîyes au cominchmint. Pou les céns qui n' wèynut nèn voltî l' fotbal, les prumièrès lètes fît pus râde pinser a Sado Maso. Mins ça n' pleut mau d' yesse èl cas da Louwis, alias « Spòrtman ».

El pètiète finâle a stî gagniye pa l' Mannschaft conte èl Portugâl. Mossieû Spòrtman ayeut mètu Brèsil-Almagne en finâle. I 'steut lon èrî pusqui ça a stî France-Italiye, qu' a

repòrtè l' coupe aus tapès des pénaltis. Su ç' pârtiye la, on rténra qui Zidane a stî foutu a l' uch pou on sukâdje èt qui l' Italiye, qui n' ayeut pus batu l' France dispus 1978, a repòrtè l' coupe pou l' quatième còp. Saquants chifes ètou:

L' Almand Klose a mârquè cénq côps; èl nombe di djanès câtes est l' pus grand avou 307 èt 28 pou les roudjes, avou in trisse èt tinkyî Portugâl-Olande. L' ârbitrâdje n' a nèn stî tèribe: on pinse au but èrfusè di Viera conte èl Corèye èt a ds ôtès afères. Etou a l' blessûre, fête mèrseûle, d' Owen conte èl Suwède. L' ome èrtèneut a côps seûr èl bia but da J. Cole pou l' Angletère èyèt l' cén da Rodrigèz pou l' Argentine.

Tant qu' a l' cérémoniye di cloyâdje, èle s' a transformè en in bia spèctaque a l' amèriquène avou l' groupe Divo, prumî « Boys Binde classique » èt adon ètou l' tchanteûse Shakira avou asto les quate cint danseûs amateûs di 6 a 45 ans.

Si gn ayeut 20 miyons di Francès avou en tiesse èl victwère di 98, c' est les Italyins qu' ont fèt ducauce durant des djoûs a Rome avou les djouweûs èt dins tous les payis avou du brût.

El grande fiesse du fotbale est oute, avou les 47 balons dins l' gayole sins compter les 39 tirs dissu l' câde.

- Nos ratindrons l' chûte dins deûs ans avou l' championat d' Europe. Vivmint qui ...

Deus grands fimes djusse rexhous.

Woliganes

Ci calcaedje la di l'inglès a stî fwait e walon pa Jean Goffart, dins "les avinteures da Raymond Hure". C'est eto on fime da Lexi Alexander k'a rexhou lanawaire so les toeles.

C'est l'paskeye da Matî (Elijah Wood), on djonne situdiant gaztî a l'univ di Harvard ki s'fwait cayî a l'ouxh. Si cocotcheu [*cokoteur*], c'est on fi-a-s'-popa, ki s'drouke, mins k'est toursiveus assez po muchyî li tchedinne [tchène d'Inne, *chanvre indien*] eyet l'"blanke" dins l'ârmâ dâ Matî.

Nosse soçon si va rassâver addé s' sour Shannon (Claire Forlani), a Londe. C'est la k'i s'va leyî ehertchî d'ene binde di woliganes ki sotnèt l'ekipe di fotbal di Westham, et kel boss, c'est Piete (Charlie Hunnam), li fré do sorodje da Matî.

"Han-do-Coûtchant (Westham), c'est ene fayeye ekipe di fotbale. Mins si a-t ele ene des meyeusès "soce di woliganes" di tote l'Inglaterra. Dj'ô Bén, c'est des cis k'on rcrind. Et si houwer lon erî d'zels cwand i fjhèt do ronflant tot passant ene sadju, sol voye d'on terén d'fousbale u di leu câbaret la k'i s'rapoûlnut divant l'match.

Emey ces castârs la, nosse Matî, c'est on blanc djonne [*blanc-bec*]. Mins, après si prumire dispoûslêye, vo l'la tot candjî. Lu ki s'aveut todi leyî spotchî, vo l'la ki

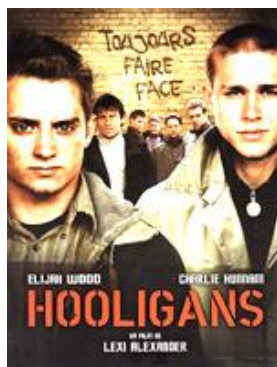
s'recrestêye. Et s'mete a shuve come on ptit tchén li Piete et ses randaxheus. I boet come on ragognasse avou les "Green Street Elite", li soce des ecoraedjeus di Westham. Et tuzer al doubleure k'i vont fote a l'ekipe vijhene di Mawleigh, k'i n'ont pus toumé el cope d'Inglaterra avou zels dispu 10 ans.

Tot rwaitant l'fime, on n'si pout espaitchî di rtuzer âs djonnesses des viyaedjes, dinltins, k'alént sketer l'barake al dicâce do viyaedje vijhén. Djusse pol plaijhi di s'bate, et fé les ravacholes. Et di ç'tins la eto, i s'ridinguént kécfeye a côps d'schinetes [*bûches*].

Li binde di soçons, c'est ene vraiye famille, avou ses djoyes et ses djalozreyes, ses rafiyances et ses côps-bas. Disk â djoû k'i vont trop lon et k'i gn a onk k'est coixhî pâr. Et-z î leyî les hozetes. Adon, c'est dins les deus bindes k'i sont tot disbâtchîs.

Mins nodidju - k'i m'fijhèt si mâ dire - ké grossir lingaedje. Si on dvreut ratourner l'fime e walon, on-z ôreut peter les "mildju !", les "clô t'gueuye !"; les "vî cougneu !", et vos nd âroz.

Lacobén k'c'est do francès (redjârbé d'l'inglès). On n'ôt ki des "*fais pas chier, putain d'merde!*" Et çoula, dai, come c'est do francès, dabôrd, ci n'est nén grossir.

Da Vinci code, li fime avou l'pus di rclame e 2006

Li "Cwacwa Linåd"

Et portant, on-z a disfondou âzès gaztîs di esse la tins des filmaedjes. Li rlomêye do live di minme no, sicrît pa onk k'on lome Dan Brown e 2003, k'i gn a ddja 40 miyons d'djins k'ont lî, esteut grande assez.

Les filmaedjes si fjhît a Paris, a Londe ey e Scôsse.

Li pus bea di djeu, c'est kel produjheu amerikin, les studios Sony (dinltins "Columbia Picture") ont relî des acteurs francès po les sinnes di France et des Inglès po les cenes del Grande-Burtaegne. C'est a rilever, po les fimes amerloxhes ki n'sont nén a l'après d'ene piceye tant k'âs lingaedjes des djins. Gn a minme on mimbe di l'Opus Deyi ki djâze espagnol tot l'fime â long, et k'c'est sortitrê padzo.

Li paskeye do "cwacwa Linåd" [*énigme Léonard*] est cnoxhowe dispu l'vudindje do live. Li wârdeu do Muzêye do Louve a Paris est rtrové moirt on bea côp. Kî çki l'a-st ahessî ?

Tot fjhant leu-z inkete, li mwaisse persounaedje, èn istoryin des simboles, eyet li ptite-feye di l'ome k'a stî acsû (li wârdeu do Muzêye) discovrèt des droles di messaedjes dins les pondeures da Linåd d'Vinci. Tot discramiant l'lonxhea [*en démêlant l'écheveau*], i vont trover, pitchote a midjote, on scret k'a stî catchî pa l'Egljhe Catolike dispu 2000 ans : Djezus-Cri esteut maryî a Mareye-Madlinne et il ont yeu èn

efant. Ça fwait k' il ârênt co des dischindants so tere. Mins l'ci ki discovere li potêye doet esse eschafyî. Paski tote li doctrene di l'Egljhe, dispu l' Concile di Nicêye e 310, riclame li contrâve. Les cis ki dvèt touwer les (swè-dijhants) dischindants da Djezus, c'est l' *Opus Dei*, ene sicrete soce k'a egzisté dispu les prumîs tins. Les cis ki dvèt waeranti les dschindants, c'est ene ôte soce k'on lome "li Priyuré d'Siyon". Come di djusse, on n'sait nén todi, les noveas persounaedjes, di ké costé k'i sont.

C'est on roman, on vrai roman, la k'on texhe ene edvintêye sipoûle so des sacwès istorikes, dabôrd ki shonnèt vraiyes. Portant, ene djin so troes k'a léjhou l'live croet ki çou k'i gn a di scrît dvins, c'est l' veur.

C'est po ça ki les eglijhes catolikes et protestantes, come ene seule djin, ont criyî Barabasse. Dire ki Djezus esteut èn ome come èn ôte, c'est ene erezêye, sapinse zels. Li *Campus Croisade for Christ*, ene soce rilidjeuse amerikinne, a-st eplaidî on livret di 20 pådjes, imprimé a on miyon d'egzimilaires, po rdire les mwaissès croyances des crustins.

"Sabaye kibén k'il ont touchî des studios Sony po spåde leus foyous !?" ont i dit les xhinâds. Come d'efet, li fime n'a câzu rén costé pol mârcutigne. Dabôrd ki, po des tournaedjes noûzelandès come "King-Kong" u "Li signeur des aneas", gn ava ostant d'costindjes po les rclames ki pol fijhaedje do fime lu-minme.

Les rcetes dal Cicile.

Ene gratinêye di canadas à froumaedje di Haive

Tot çk' i fât po fé li rcete.

- * Troes lives di canadas ki s' tegnut Bén à cujhaedje
- * On gros agnon
- * On hena [*verre à pied*] d' setch blanc vén
- * Troes trintches di lârd fougé, cōpêyes a ptits bokets
- * 250 gr di crinme fraiche
- * eyet on froumadje di Haive et dmei.

Comint fé li rcete ?

Pelez les canadas, eyet les mete a cure dins del froede aiwe avou do sé. Cwand l'aiwe boût, contez doze minutes, ey esgotez les.

Totshûte k'il ont rafroedi, cōpez lzès a bokets eyet metoz lzès dins on plat po nd aler dins l' for.

Dins ene payele, fijhoz rossi des ptis bokets d'lârd fougé, adjoutez î l' agnon cōpé a ptits bokets, leyîz cure sacwants minutes, vudîz on hena d' blanc vén, leyî amoenner, mete el crinme fraiche; leyî rboure, eyet riviersî tot dsu les canadas.

Copez l' froumaedje e trintches (5 dins on froumaedje), dispârdoz les so les canadas, ermetoz l' plat dins l' for tchâfé a 210 grés disk' a çk' el froumaedje soeye Bén doré.

Comint l' magnî ?

C'est Bén del siervi avou ene boune salåde al vinaigrete.

Ene boune ercete di lapén al djelêye

Comint fé li rcete ?

Li djoû di dvant, purdoz on bea lapén, discopez l'a bokets eyet metoz lzès trimper dins on plat avou ene botaye di setch blanc vén, ene coxhete di celeri, on pore, en raecene, cwate esclats d'a, do pilé [*thym*], do lârî, ene boesse di pelêyès tomates, do sé et do poeve. Leyîz trimper ene niût.

Li londmwin, fijhoz cure vo lapén dins s' marinåde avou 500 gr di lârd melé cōpé a bokets. Li tins pol lapén cure, c'est a pô près ene eure.

Totshûte k'el lapin est cût, vudîz l' dins ene passete, metoz l' djus dins ene casrole.

Purdoz l' tchâ sins les oxheas et l'lârd, et metoz lzès dins ene télé.

Fijhoz rboure li djus. Dins l' djus d' tchâ, metoz cwate foyes di djelatene ki vos âroz trimpé al froede aiwe divant po les ramoli; tuyîz Bén, sayîz, ermetoz do sé, do poeve s' i gn a dandji. Vudoz l' sâce dissu l' tchâ.

Metoz li plat rafroedi dins on frigo ene niût.

Comint l' magnî ?

C'est on plat a magnî avou del salåde, eyet des fritches.

Ça pout esse siervou come intrêye, avou del salåde.

Cécile Van Oorbeek

43, rue de l'Institut

5004 Boudje

tel : 0477 674 914

emile :

cvanoorbeek@versatel.be

Istwere

Les Spayisses

Les Spayisses (sipahi e trouk, li no vént do piersan sepâhi, sôdârd), c' esteut des sôdârd d' élite a tchvâ dins l' Impire Otoman.

Pus târd, cwand les Francès ont-st abroké so l' Aldjereye et l' Marok, il ont-st amonté des unités d' cavalreye po les tropes coloniâles, eyet les lomer eto « Spayisses ».

Les Spayisses do tins des Otomans

Les Spayisses, c' esteut des sôdârd a tchvâ di l' Impire Otoman, avou on statut ene miete come li ci des cavlis e l' Urope del Moyinâdje.

Il avént des fis [*fief*], dinés direk på Zultan. Po redîmer, i dvént aler sôdârd tchaeke côp k' el Zultan elzî dmandéve.

C' esteut l' pus grande des shijh divizioni di cavalreye; eyet li corespondant a tchvâ des Djanissâres (ki, zels, si batént-st a pî). I siervént ossu di wåde a tchvâ do Zultan, eyet, e tins d' pâye, i rascodént les taeyes.

Pus k' on Spayisse esteut gradé, pus k' il aveut on grand fî, mins pus k' i dveut ahessî l' Zultan e sôdârd e tins d' guere.

Po dire li vrai, les Spayisses estént purade

come des esclâves do Zultan. Il estént prins tot djonnes, sovint emey les peupes crustins di l' Impire. Il estént moennés evoye di leus families, po-z esse etrinnés sôdârd. Di cisse maniere, li Zultan esteut seur k' i n' si revintrént nén.

Diviè l' 17inme sieke, les Spayisses estént, avou leus frés innmis les Djanissâres, les vrais moenneus di l' Impire Otoman.

Cwand, à 19inme sieke, les Zultans ont vlou modiernijhî l' ârmêye, il ont dismobilihî les Spayisses et rsaetchî evoye leus vîs abondroets.

Les Spayisses di l' ârmêye francesse

Dins l' ârmêye coloniâle francesse, les Spayisses, c' esteut des unités di cavalreye avou tos Marokins, Aldjeryins ou Tunizyins, egadjîs eyet scolés làvâ.

Les Spayisses poirtént ene sipêye [*épée*] ataetcheye al sele di leus tchvâs.

Il ont stî metous so pîs pol prumî côp e 1840, à moumint di l' abrocaedje del France so l' Aldjereye. Dabôrd, motoit bén ki les prumîs, c' esteut des Spayisses di l' Impire Otoman k' avént djuste candjî d' mwaisse, et wârdér l' no.

Il ont fwait tote li guere d' evayixhaedje di l' Aldjereye, li guere di 1870,

l' abrocaedje sol Marok, li prumire eyet l' deujhinme gueres daegnrees.

Do tins del deujhinme guere daegnrece, gn aveut ddja brâmint des redjimints di Spayisses k' avént des camions, mins end aveut co sacwants a tchvâ.

Al fén del guere d' indepindance d' Aldjereye (1962), tos les redjimints di Spayisses sâf onk ont stî disbindlés.

Li prumî redjimint modiene di Spayisses ki dmeure co, c' est ene unité blindêye k' a prins pâr al guere siconte di l' Irak e 1990-1991.

Les Spayisses el Walonreye et a Sdan

Li 10 di may 1940, on vénrdi, les Almands moussént el Beldjike. Do côp, les Francès ont fwait avancî leus tropes k' estént rashonnêyes âd dilong del frontire.

Etur Sidan et Tchârluveye, li frontire ere tinowe pa deus redjimints di Spayisses marokins, montés so leus ptits tchvâs. Li vénrdi tote li vesprêye, on-z a veu passer ces sôdârd la ki rotént so Sint-Houbert, po resconter les Almands. Mins cwè ârént i polou fé avou leus ptits tchvâs conte des tanks ?

Li semdi 11 di may, il avént l' ôre di rintre e France. On ls a don veu rpasser, à mitan des civils ki s' sâvént.

I passéve a tot bout d'tchamp des ptits avions almands ki mitrayént les sôdârd on pô pattavâ.

Li prumî des Sapisses a-z esse touwé, ç' a stî dins li dischinte di Pwès e vnant des Libins. On monumint "Li Marokin" est todi la, li long del voye.

Li semdi al nute il estént tertos revoye. I n' è dmorevé pus onk sol payis cwand les Almands ont arivé l' dimegne à matén.

Çou k' on n' sepa k' bén pus târd, c' est kel mierkidi 15 di may, i n' dimoréve pus rén d' tos ces sôdârd la. Il avént rpassé Mouze li dimegne et li mârdi, i tnént on ptit viyaedje dirî Sdan, k' on lome: "La Horgne".

On Izî aveut dné l' ôre di s' baricâder dins l' viyaedje et âs alintoûs, et di tot fé po-z arester les tanks ki les porshuvént. Il ont si bén fwait leu dvwer, k' i s' ont fwait touwer tertos, minme les deus coronels ki comandént les redjimints.

Li viyaedje del *Horgne* a divnou on muzêye al glwere des Spayisses. Po-z onorer leu memwere, tos les ans, à moes d' may, ene toitche est aloumêye à Bork et des djonnes coreus a pî si passèt l' blame d' onk a l' ôte djusk' al Horgne, e rfijhant li voye ki les Spayisses avént fwait e 1940.

Louwis Baidjot & Pablo Saratchaga, sol Wikipedia.

Li waeyén-tins nos rarive, et les âbussonneus si rafiynut ddja d'aler âs magnâves tchampions dins les bwès. Mins loucans todi Bén a nos di n' nén prinde ene vesse di leu po on boloe.

Les âbussons et les tchampions

Â pus sovint, dins l' lingaedje di tos les djoûs, on **tchampion** u èn **âbusson**, ucobén on **boloe**, c' est on tchampion k' a on spôrofôre, dj' ô Bén : on pî et ene tiesse (tchapea).

Sincieuzmint, li mot "tchampion" rascovere eto des sôres k' on n' voet nén leu pî ni leu tchapea. Soeye-t i ki l' espôrofôre est pâr trop ptit po-z esse veyou a l' ouy, soeye-t i k' end a pont. Mins li mot "âbusson", c' est fok po les tchampions k' ont des veyâves sipôrofôres.

Come les ôtes tchampions, les âbussons ont eto on miceliom.

Les tchampions ki n' sont nén des tchampions-âbussons, c' est les tchampions microscopikes.

Les djins k' ont brâmint d' l' agrès po ls âbussons, eyet les aler code dins les bwès, on les lome les **âbussonneus**. Les cis ki les studièt did tot près et les fé cnoxhe âs ôtes a môde sincieuse, on les lome **micolodjisses**. Li syince ki studeye les tchampions, c' est l' micolodjeye.

Discrijhaedje des tchampions-âbussons

On va discire on tchampion-âbusson.

* pal cogne et l' couleur di s' tiesse.

* pal cogne et li hôteur do pî.

* est çki l' pî a èn anea u neni ?

* est i magnâve u nén ?

* est ç' on tchampion à pwezon ?

* eto pa s' codujhance biyolodjike (wice k' i crexhe, a ké sâjhon, et tchik et tchak).

Nos alans asteure fé cnoxhance d' èn epweznant tchampion.

Li russule rinâdrece

k' on dit eto "rodje russule".

C' est on tchampion des bwès, ki fwait rvômi li ci k' endè magne, e sincieus latén *Russula emetica*.

Cisse-ciale a on tchapea rodje vif, eyet on seur gosse ki broûle.

On rindje li russule rinâdrece dins les epweznants tchampions. Mins gn a nouk k' endè va magnî, di câze di s' mâva gosse, ki fwait rnâder (did la, si no).

Po n' prinde nou risse, vât mî minme leyî d' costé totes les russules avou ene rodje tiesse, minme si les pus corantes sont des magnâves.

Jean-Pol Grandmont, so Wikipedia

On djoû d' mâss dijh-nouv cint nonante-cwate, on-z a pestelé les teres d' Amerike latene. On, c' est mi, Claudy Raskin et m' feme, ki n' esteut co adon ki m' crapåde.

Pocwè ndaler insi, a l' avinteure e l' Amerike latene? Et pocwè nén ?

On-z a cmincî nosse tournêye, k' aléve durer vint moes, pa...

Li veye di Mecsico

L' arivêye

A shijh eures et dmey di l' après-nonne -- i fjheut dedja noer -- dj' aterixhéns a Mecsico.

Mecsico, c' est l' pus grande veye do monde. Vint-deus miyons d' djins ! Elle a èn ôte ricoird : li ci del foû grande veye (megalopole) li pus anichtêye [*salie, polluée*] do Daegn.

On-z endaléve normâlmint po lontins. Mins dji n' âréns seu dire cwantès samwinnes, cwantes moes, cwantès anêyes, motoit, ki noste avinteure aléve durer. On dveut rwaitî a tchaeke dolâr po fé durer l' plaijhi li pus lontins possible.

Prumire etape: moussî foû d' l' areyopoint, et passer les controles des dwanes. On n' aveut rén a s' riprotchî. Ki : on n' pleut moussî e payis k' avou cénk pelicules fotos, et mi dj' end aveu pus d' deus cintes.

Po controler les djins a Mecsico, les dwanîs ont-st on sisteme ki n' fwait pont d' djalot: ene lampe di deus couleurs, rodje ou vete. To pousses so on boton : si c' est rodje, on t' ritoûne li saetch, si c' est vert, on t' lait trankile.

Dji m' aprotche e tronnant, sins l' mostrer, et dji boute sol boton. Kéne angoxhe ! Ene sigonde, deus sgondes troes sgondes: li vete lampe

s' aloume. Po on côp, dj' a yeu del tchance à djeu.

Dj' avans prins on tacsî : ene vete Cocsinele. Tos les tacsîs sont des Vosvâguenes Cocsineles; gn a kel couleur ki candje : padecô djaene, padecô vete, sujhant l' copagneye. Et dmander à tchâfeur on lodjmint nén trop tchir. Mins atincion: dj' ô Bén : on nén trop tchir por zels eto, et nén on nén trop tchir po on *Gringo*, come i djhèt.

On *Gringo*, c' est aprume èn Amerikin, mins e stindant ene miète, c' est tos les cis ki sont-st afûlés d' ene blanke pea. Pask' i sondjèt ki, si on-z est *Gringo*, on-z a plin d' brokes ! Adon, i nos lzî faleut todi Bén precizer nos dzirs.

I nos a moenné dins ene bele mâjhon coloniâle, dandjeus ene sovnanne des trevéns espagnols. On-z a metou li pô d' afwaire k' on-z aveut dins ene tote pitite tchambe, et pu, on-z a stî fé on ptit toû sol plaeece cintrâle di Mecsico, li "*Zoccolo*".

Li Zoccolo

C' est a ç' moumint la k' on s' a rindou conte kel mwaijhe rilomêye di Mecsico come li veye li pus mannète à monde, ci n' esteut nén po rire. Li catedrâle, k' esteut loumêye pa des grossès lampes, rishonnéve a ene vudete del tchanson so

sinne, avou les rais d' loumire ki fjhént des grandès cahotes [*cônes lumineux*], come si l' plaeece sereut rimpleye di foumidjines [*fumigènes*]. Ké foumire, ké pufkene k' on respire la ! Ki les 22 miyons di dmorants, omes, comeres et efants respirèt !

- *Hé; Manu, li catedrâle, ele clintche, k' on direut, ubén c' est mi ki voet bablou ?*

Ele clintche vormint, et vola pocwè.

Cwand les Espagnols ont-st arivé e cwénze cint dijh-nouv, et k' il ont discovrou l' cité asteke, cisse-cile si trovêve à mitan des fagnes. Di ç' tins la, li daegn esteut goirdjî d' aiwe. Mins avou l' crexhance del djin, on-z a yeu todi pus dandjî d' aiwe, et ça a fini pa-z assouwer les teres.

Asteure, les teres ont stî spoujheyés di leu-z aiwe dizotrinne [*souterraine*]. Ey ele mancèt do croûler so zeles-minmes, a câze do pwès del veye ki fwait come on balaedje [*tassement*]. Vola pocwè kel catedrâle clintche, et k' i gn a brâmint des craeyes so les meurs des mâjhones.

Après l' pormoennåde, dj' avans rintré dins nosse pitite gayole. Prumire nute d' ene longue rilêye. C' est çou k' on s' rafeye, todi, nozôtes deus !

Mousmints et amagnîs

Li londmwin à matén, on tosséve tos les deus come des demons, et on motchive tot noer. L'air est bén tot mâssî, gn a la ni crike ni crake !

Adonpwis, dji nos avans lavé, et s'moussî. O ! Vla l'prumire eguegne por mi. Come djel dijheu pus hôt, on n'a waire di bagaedjes. Ca cwand on-z è va po ût djoûs d'vacances, on prind tot çk' i fât po n' rén d'ueur rilaver. Mins cwand on cwite si mâjhon po des moes (dijhans todi motoit), on n'prind ki li strik minimom. Çou k' on n' s'è sait passer, c'est on pidjama, deus camizoles, deus troes scançons, troes cwate pwaires di tchâsses, ene tchimijhe, on pulover, on fén paltot, ene calote, deus ptits draps po s'xhorbi, et ene pwaire di bons solés. Et c'est tot çk' i gn aveut dins nosse nukêye [*baluchon*].

Dji rtoûne et racatourner li saetch. Nododju ! Dj' a rovyî mes scançons ! Li feme mi prustêye ene di ses coulotes. Ebén, c'est adon k' on sint bén ki ç' n'est nén côpé del minme maniere. C'est come si on metreut des trukes (crompires) dins on trawé filet !

Dji di al feme: "Li ci ki vout voyaedjî lon, i prind sogne di si tchvâ". Et nosse "monteure", c'est l'poite-manoye. Insi, dj' irans mindjî avâ les voyes u so les martchîs. Por mi, ça n'esteut rén; dj' î esteu ddja adû. Dj' aveu cnoxhou çoula shijh moes à long tins di m' prumî voyaedje e Perou, e 1989-1990. Mins po m' comere, c'esteut ene ôte

pwaire di mantches. Paski pocwè ?

Paski, por leye, nouv côps so dijh, les amagnîs k' on nos hâyneve estént "*inconnus au bataillon*". Les pwins ki rcujhént à slo, li tchâ ki pindeut à mitan des moxhes, et les pexhons d'l'ocean k' on direut k' il ont vnou a pî. Et tot ça so des hâynaedjes [*étalages*] nén foirt ragostants, à mitan di des meyes di djins, emey les vweteures, les busses, les camions ki rnâdèt ene sipesse noere fougure.

Sins rovyî li pus laid des risses, ki nos pindeut à nez come ene sipêye di Damoclesse âdzeu del tiesse: l'aiwe. L'aiwe pout apoirter totès sôres di herikes [*épidémies*], come li colera, ki rôléve djustumint a ces moumints la, et fé des ravaedjes.

Dins ces condicions la, li voyaedje kimincedje todi pa "les troes ût", come dj' els a houkî : ût eures po doirmi, ût eures po voyaedjî et ût eures sol trône, si vs voeyoz çki dj' vou dire.

Voyaedjî a pouf

Après ene cwénzinne di djoûs, on-z a nosse vitesse di croejhire. Prinde ene mape [*carte géographique*], leyî toumer l' doet et dmander comint k' on fwait po ndaler dins ç' viyaedje la. Sovint, on s' etindeut responde :

- Mins, vos, *Gringo*, gn a rén a vey la-drî.

Et mi lzî recassî [*rétorquer*]:

- Prumirmint, dji n' so nén *Gringo*, ca dji n' so nén èn Amerikin. Dji so *crudo* (crou, nén cût). Et deujhinmmint, si vs dijhoz k' i gn a rén, adon,

ça nos interesse surmint. Ca gn à ddja pont d' tourisses, ki purdèt sovint les djins po rén, tot come leus manieres et leus uzaedjes.

Et on serè co seurs do trover la des djins ki fjhèt do Mecsike çou k' il est enute. Paski les timpes di dvant Cristofe Colombe, les Astekes et les Mayas, c'est totès paskeyes do tins do Vî Bon Diu.

Ni vs kimaxhîz nén ; gn a ossu les Incas, mins c'est dpus à Sud : Ecwateur, Perou, Boliveye.

Ça fwait k' on purdeut l'busse k' on nos aveut dit po nos rinde al plaeece ki nosse doet aveut tchoezi. On côp l'avâ, on s'pormoennéve dins l'viyaedje po pârlar avou les djins, e respondant a leus kesses, come zeles às nosses.

Divizer avou ces djins la, c'esteut come si tchaeke côp, li tins s'âreut yeu aresté. C'esteut come des parantêses dins nosse vicâreye. Et vos m'ploz croere, ces moumints la a mete inte âtchetes, end a-t i yeu, so vint moes d' tins !

Claudy Raskin, el prumî d' may 2006.

*Grandru, 6A
6640 Vâ-so-Seure
emile :
piconrue@bastogne.be*

E meye nouv cint septante-nouv, avou m' feme, dj' avans stî e l' URSS. Li voyaedje esteut adjinçné pal seule adjince di voyaedje rûsse, "Intourist", po nosse groupe di tourisses viziter Moscou, Vladimir, Souzdal, Leningrad, Novgorod et co des ôtes pitits viyaedjes avou des muzêyes partot.

Li grande diferince del Revolucion rûsse avou l' Revolucion francesse, c' est k' les Rûsses ont wârdé totafwait: les eglijhes, les tchesteas et totes les ritchesses k' estént ddins, dismetant k' les Francès broûlênt tot. Lenine aveut dit ki tot aveut stî fwait do peupe et ki tot dveut dmorer po l' peupe. Li ci ki broûléve âk diveut esse fuziyî so plaeece.

Çou ki fwait ki totes ces ritchesses la sont-st asteure dins des clapants muzêyes. Onk des pus beas, c' est :

Li Muzêye Pouchkine a Moscou

Dj' avans dmore cénk eures didins sins fali [défaillir]. E-z intrant, çou ki sôte li pus âs ouys, c' est totes les colones di blanc mâbe ki sotnèt les plafonds.

Li Muzêye Pouchkine, c' est on professeur des ârts, Tsvietalfef, ki l' a fwait fé, avou l' idêye di mostrer a ses eleves les beatés k' i lzî endè câzéve dins ses cours. Di ses prôpes sôs, il a fwait basti di dijh-ût cint nonante-cwate a dijh-nouv cint doze, on grand bastimint po-z î stichî totès copeyes des tâvleas et des sculteurs k' i ndè câzéve. Dj' a bèn dit des copeyes, mins vos djurrîz des vrais.

E meye nouv cint di-set, on-z î a metou totes les coleccions privêyes k' on nâcionâlijhive. On-z î pout vey ki les Rûsses avént des ârtisses ki valént bèn nos Rubens et nos Van Dijk.

Ey e meye nouv cint trint-set, on-z a batijhî l' muzêye do no da Pouchkine a l' ocâzion do cintinme anviersaire di s' moirt.

Dji n' aveu djamây veyou li tchasse da sinte Djetrou d' Nivele; dji l' a veyou e muzêye Pouchkine a Moscou.

Dji n' aveu djamây veyou l' tombe da Mareye di Bourgogne di Gand; dji l' a

veyou e muzêye Pouchkine a Moscou.

Dji n' aveu mây veyou les fonts batismâs da sint Rmey a Lidje; dji les a veyou e muzêye Pouchkine a Moscou.

Dji n' aveu djamây veyou l' dischinte del Croes da Rubens al catedrâle d' Anvesse; dji l' a veyou e muzêye Pouchkine a Moscou.

Dji n' aveu djamây pont veyou di tapisreyes di Brussele; dj' end a veyou e muzêye Pouchkine a Moscou.

Tos les raptitixhaedjes des monumints del Caldeye, di l' Assireye, di l' Edjipe et des civilizâcions ki shujhèt sont-st a l' intrêye et ça continowe disk' âs Bordjoes d' Calais da Rodin. El fât vey po l' croere.

Li set di setimbe e cwatru-vint-troes, dj' esteu a Ravene, e l' Itâleye, divant les mozayikes da sinte Apolene et l' mozolêye da Dante; dj' aveu ddja veyou ça e muzêye Pouchkine. Li londmwin, al bâzlike Sint-Françwès, troes eglijhes ene so l' ôte, dj' admire so les murs del l' cene do mitan les fresses dâ Fra Angelico; dj' a ddja veyou ça, vs savoz bèn dou. Li grand David da Michel-Andje metou al copete di Florince, dji

l' avéns ddja veyou ossu avou bèn des ôtès afwaires come li minaret del tour di Pise eyet l' catedrâle et l' batistere di Siene. Et co les beatés d' Capri ki dj' roveye.

Passans on pô a l' Espagne. E moes d' awousse cwatru-vint-cénk, e-z intrant dins l' muzêye do Prado, dins ene sâle po Goya, dji voe les deus tâvleas del *Maja Desnuda* et del *Maja Vestida*. Dji les a ddja veyou. Minme djeu po tos les sbarants masses ki Goya a dessiné al fén du s' veye cwand i pierdeut l' tiesse.

Les pus belès pondeures, come li Djoconde do Louve ou les pus belès posteures come li Pieta et l' Moyisse da Michel-Andje di Rome si trovèt e muzêye Pouchkine a Moscou. A Leningrad, i gn a minme ene vraiye Pieta da Michel-Andje, vraiye podbon.

Si dji n' âreu nén peu di vs hoder, dji scrireu des pådjes avou tos les detays. Mins po clôre li cayet, dji dirè seulmint ki ç' professeur la, Tsvietalfef, ki vleut mostrer a ses scolîs totes les beatés k' i ndè câzéve, ki c' esteut, sapinse a mi, on mo bon mwaisse di scole.

Emile Pêcheur, li 11 d' may 2006

On nouvea live e walon vént do parexhe : "**So l' Anuti**". C' est dedja Bén râle et c' est avou grand plaijhi, dit-st i Marcel Slangen divins "Djâzans walon", ki nos vs endè djâzans

Après "l' anuti" et "l' avesprêye", li nute si stind

L' istwere n' est nén novele : elle a stî scrîte e 1995, anêye k' elle a rçû li Pris del Cominâlté Francesse, çou ki dene dedja ene idêye del cwâlitè d' l' ouve.

Mins nos n' avans stî waire a l' lére a ç' moumint la et s' a-t i falou pus d' dijh ans po vey sôrti l' live, on bea gros live di deus cints pådjes ki nos vs ricmandans do lére, mâgré k' ci n' est nén do walon d' Lidje.

I n a pus d' èn interesse : vos trovrez a tchaeke pådje, djondant li walon a droete, li francès a hintche. I n' a k' on dandjî : c' est do vs leyî andoûler do francès k' est brâmint pus âjhey a lére, ca l' istwere endè vât vormint les poennes !

Adon, c' est l' ocâzion, si vos n' el kinoxhoz nén co, do fé cnoxhance avou li rfondou walon, ki n' plait nén a tot l' monde mins ki vât les poennes k' on sepe do moens çou k' c' est.

Et po fini, c' est Bén râle do vey ene si bele publicâcion e walon.

Eco on mot so l' oteur, **Lorint Hendschel**, ki vos cnoxhroz mî tot lijhant s' live. Vola èn ome ki s' a metou djonne à walon, avou l' idêye et l' volté del disfinde, et çoula tot l' sicrijhant, tot l' djâzant et tot studiant po l' mî cnoxhe, po mî s' bate po k' i vike.

Li roman "So l' Anuti" s' atcheve a Lene e 1788.

Ça a dné l' idêye a **José Schoovaerts** di scrire ene shûte, a môde di binde d' imâdjies, k' i loma "l' Avesprêye". Emile, li neveu da Djustin s' egadje avou les Revinteus francès come marin. I s' ritrove al Batreye di Trafalgar. Il est apicî pàs Inglès. C' est l' paskeye ki vos avoz polou shuve, po ene grosse mitan, todi, dins les "Rantoele" 25 a 32.

Les Rantoeles n' ont seu fé eplaidî l' Avesprêye, pask' il estént trop court atelés kession liârd ("So l' Anuti", tot seu, a ddja costé 3300 €).

Après èn edoirmaedje di deus ans, li rvowe éndjolike "Rabulets" s' a rdspiérté sol waibe "Berdelaedje" (<http://berdelaedje.walon.org/>), eyet rfé ene deujhinme shûte al paskeye : "**Eyet l' nute s' a stindou**".

Asteure, on-z est do tins da Napoleyon.

Adrovaedje di "Eviè Nonne"

Taiss ki vla ddja djusse on cwârt di sieke, ki dj' avans l'plaijhi d' lére des bokets da **Lucyin Mahin** ! Si cârire di scrijheu e walon pout-z esse pârteye e deus termenes d' a pô près ene dozinne d' anêyes tchaekene. Ses prumîs bokets ont parexhou dins l' *Avenir du Luxembourg* à cminçmint des anêyes 1980, do tins k' nosse walon lingaedje aveut co si ptite plaeece dins l' gazete. Po fé ses prumîs pas, et dvant di scoler ls ôtes -- pask' il e todi stî poirté po li scolaedje --, li docteur ârtisse Lucyin Mahin aveut tchoezi on bon mwaisse: li prezidint des Relîs Namurwès lu-minme : Lucyin Léonard. **Louline Voye**, come i s' fijheut volti spoter di ç' tins la, s' a adon sayî a tos les djinres di scrijhaedjes : li powezeye, li prôze, li binde d' imâdjes, les contes et les tchansons. Et s' pout on dire k' il a yeu do succès, pask' il a brâmint d' l' idêye et k' i sait mo bén conter. Si mwaisse ouve d' adon dimeure bén seur ses troes tomes d' «Ene bâke so les bwès d' Ârdene».

Tins d' l' anêye 1993, i scrît s' "Temnaedje" [*témoignage*] dins les rvowes *Singuliers* 1° 2 et 3. On comprind, adon, k' il inteure dins s' deujhinme termene, li cene do rfondou walon et do walon so l' Nete. Ça fwait k' i va divni onk des mwaisse enondeus des waibes e walon tot-z apontiant **l' Aberteke** e 1997.

Li Halene Evoye n' est pus a prezinter come romanci,

adon k' il a rezhou e 1989, «Li ptite comere avou l' blanke camizole», on ptit roman edité pa l' Societé d' Langue et d' Literateure Walones. C' esteut bén seur por lu, paret, ene ricnoxhance dins tot l' payis. Si deujhime roman a moussî foû e 2004, et l' istwere anoncive dedja les noveles ki vs pôroz lére dins ç' rîcoy ci.

Cwand l' ârtisse arindje ses bokets, i prind todi ene istwere di s' tins, il î mete on pont d' sint-bon marokin, ene picêye du mistere et viyès croeyances, pu arozer s' brouwet avou kékès belès ratourneures di nos viyès djins d' Ârdene. Après aveur fristouyî l' afwaire, i nos sieve on ptit tchîf d' ouve.

Tot scrijhant les dijh noveles d' « Eviè Nonne », Lucyin Mahin nos conte des istweres di nosse noû sieke, come lu-minme les a viké, tot cwerant s' voye so èn ôte continint. Tot s' mariant, i maryive ene ôte culteure et tot divnant pere d' ene grande famille, i pleut viker avou ses efants tot lzî contant des istweres, et pus târd, e ls aidant a passer houte des arokes del laide âdje.

I prind tofer li pârti des ptitès djins, ca il est sovint stî dins l' pea do ptit k' on spotche, dins l' coir do ci k' on lyi sint les pîs, u dins li tchmijhe do ci k' on lyi hape ses cayets. Dins ses scrijhaedjes, i s' mete do costé des djins ki cwerèt on monde meyeu malgré les toursiveuzreyes des politikîs. I nos conte les emacralreyes ostant k' les

beas costés des societés marokinne et aldjeryinne.

Ses istweres lyi rshonnèt, l' ârtisse do Marok, ca i nd a fwait, des mestîs et des marchîs, des sayes et rassayes, des voyaedjes et des mariaedjes...

Mins li ci k' i n' a k' on toû, i n' vike k' on djoû, et i n' pôreut nén yeu valou k' on n' ouxhe nén pârtaedjî des sfwaitès sovances.

Pire Otdjâke

Li dessineuse

Mareye-Louisse Mertz n' a nén yeu ses ouys e s' potche cwand elle a berlôré disk' à Marok avou ses brouxhes et ses pinceas. Ele nos a toirtchî cwate clapants dessinaedjes po-z enimâdjî li ramexhnêye di noveles "Eviè Nonne".

Come cial âdzeu, li "broûleu", on crapåd d' 13 ans k' a passé l' aiwe come clandestin dins l' cofe d' on câr, et ki s' ritrove tot seu e l' Andalouze.

Loukîz ké fel côp d' pene po rinde on ptit viyaedje d' Andalouze, avou Gurnåde eyet l' *Sierra Nevada* dins l' fond.

Co des lives e walon

On côp d' ouy so l' agriculteur à sieke passé, e l' Ârdene:

les machines, les usteyes et
les manires di travayî

Roland Georges a scrît on live e walon so l' istwere di l' ovraedje al cinse à sieke passé, avou des imådjes d' usteyes, di rclames, evnd. brâmint e couleurs.

I gn a ossu, di rawete, 850 sipots sol meteyo.

Li live costêye 30€. C' est l' pris po 305 pådjes A4, imprimêyes al sicirece lazer.

Tot l' adrovaedje est e walon (sâf ene pådje d' on politikî al ruralité; ki n' kinoxhe motoit nén l' walon).

I gn a a pô près 215 pådjes e walon so l' ovraedje des cinses, avou des tecses et des imådjes; poy ene 50inne di pådjes avou l' ratournaedje e francès di ces pådjes la.

Et poy, li 40inne di pådjes ki dmorèt, c' est les spots sol meteyo, e francès, relîs par moes.

C' est vormint tot plin d' informâcions so l' ovraedje des cinses; avou des esplikêyes, des chemas, des imådjes, des nos d' mâke, des copeyes di rclames ou d' facteurs. Et des tchansons, avou.

L' adresse di l' oteur:

Roland Georges
1, Engreux
6663 Mâbompré

Corwaitaedje da Pablo Sarachaga sol djâspinreye "Berdelaedje".

Li tâvlêye do diale

"Li tauvlêye do diâle", c' est on roman sicolodjike da **Lucyin Somme**, eplaidî dins l' coleccion Somme Denis di romans e walon e 2005.

Li roman est scrît ene miete a môde d' otobiografeye. Come l' oteur, li mwaisse persounaedje, c' est on scrijheu d' lives e walon. On câze minme k' il a scrît on live ki s' lome "li tâvlêye do diale".

Et so ç' tins la, gn a on ptit djaene live ki m' fwait sene, sol costé del vete tâve k' i gn a la. Oyi, da ! "Li tâvlêye do diale", ki c' est onk di mes lives ki n' esteut nén dins les raiyes li prumî côp k' dj' a vnou. Vo l' la rintré, tén ! Dj' âreu dmoré la, a l' awaite, dj' âreu veyou kî k' l' aveut rapoirté. (p. 15)

I raconte eto les rujhes k' on scrijheu a, pa côps, po s' mete a scrire:

Pask' ele pinséve kécfeye, li comere, k' on côp ashid padvant s' machine, gn a pus k' a î poizer ses doets et les leyî cori pattavâ tot. S' elle âreut djamây seu, les côps ki dj' m' aveu vnou rashir dissu m' tcheyire. Mete ene blanke foye âtoû do rôlea, et ratinde ki les

mots rinternuxhe dins mi ptite boesse âs idêyes, po les leyî dschinde tot l' long d' mes bresses. Et ossu rade k' il arivnut al pikete di mes doets, les semer a fwait sol papî. Målureuzmint, li saetchot âs sminces, gn aveut pus rén ddins.

Mins tot d' on côp, vola l' inspirâcion k' aspité:

Ossu rade ki dj' a stî coûtchî, i m' a shonné ki mes idêyes si rewoeyént. C' est bén sovint à ç' moumint la k' on tot novea tchapite si vént dessiner dins vosse tiesse, adon ki vs avîz kécfeye cachî après, tote li djournêye. Abeye raloumer m' lampe et prinde li ptit papî et l' croyon ki ratindnut tofer dins l' ridant del tâve di nute.

Racourti do live

Li mwaisse persounaedje vike avou s' viye mame. Il a dins les cénchwante ans. I boute come cler di notâre.

Il atrape èn accidint (p. 48).

Après, i va prinde si pinsion, et s' mete e manaedje, après l' moirt di s' viye mame, avou ene soçondje di si efance, kel vént rtrover e s' mâjhone.

Gn a on ptit suspinse âtoû do ci ki l' âreut volou spotchî. Sereut ç' on cinsî flamind k' il î aveut stî saizi ses béns-fonds ?

Plaçaedje dins li spâce et dins l' tins

Ça s' passe a Djiblou. A on metou moumint, li Djhan si va pormoenner dins les djârdéns d' l' Institut Agronomike.

Li paskeye si passe e 2004: on câze al tévé d' on moirt a Mossoul, e l' Irak. Dabôrd, c' est après l' evayixhaedje des Amerikins.

Ene bâze di dnêyes des mots do walon

Adrovaedje

I gn a sacwants dijhines d'anêyes, les Francofones si siervént tertos do diccionaire Larousse. I n'ârênt nén polou fé ôtrumint: end ayeut pont d'ôte.

Mins on bea djoû, vola k'arive pattavâ les dvanteures des livreyes on live k'esteut lomé "Li Robert", eyet k'aveut l'air d'esse en ôte diccionaire do francès.

Et les djins fourît tertos sbarés k'on ptit ome come Robert ouxhe yeu l'coraedje di s'ataker a èn adjeyant des diccionaires, avou des meyes et des meyes di candes, come li ci da Madame Larousse.

Brâmint des djins pinsént ki Robert endalève piede brâmint des liâds.

Pourtant, li ptit Robert a rade atrapé plin d'efants come li Gros Robert, li Grand Robert, li Robert di çoula, eyet li Robert di çouci. Li râjhon di ci succès la, c'est ki les djins ont foirt rade comprins k'i gn ayeut bèn dpus d'informâcions dins l'Robert ki dins l'Larousse.

Eyet câzumint tchaeke anêye après l'prumî Robert, on-z a veu aparexhe des ôtes diccionaires come on "Robert des sinonimes", on "Robert des croejhlâdisses" [*cruciverbistes*], on "Robert des citâcions", evnd.

Yet, à djoû d'ouy, Madame Larousse est oblidjeye di fé l'minme ki Monsieur Robert !

Ene bâze di dnêyes des mots do walon, pocwè fé ?

On raconte ki Robert ayeut tolminme comincî si ovraedje dispu sacwants anêyes divant del fé imprimer. I s'aveut apresté e scrijhant on foyou [*fiche*] po tchaeke mot do Larousse, eyu çki il ayeut, bèn a si âhje, eyet pitit-z a pitit, ramexhné tot çou k'i saveut di ç' mot la: bèn seur el definixha, mins eto ké scrijheu s'endè sierveut po dire ene sacwè ene miete a costé del definicion, mins eto ké sinse k'el mot ayeut dinltins, ké sinonime, ké variante di scrijhaedje....

Asteure Robert - eyet Larousse eto - ont metou dinsi so ene fitche tchaeke mot dâ francès, ki ça fouxhe do francès d'Paris, di Marseille, di Beldjike, di Suisse ou do Canada. Et come les foyous sont des foyous éndjolikes, i n'a k'a prinde on boket di tchaeke fitche po fé on diccionaire des sinonimes, èn ôte boket di tchaeke fitche po fé on diccionaire des citâcions evnd.

Si nos âréns – nonna ! **cwand** nos ârans - li minme po tos les mots do walon, nos pôrans fé parey ki Monsieur Robert.

Eyet awè al plaeece di rén k'èn esplicant motî, totes les sôres di diccionaires ki Robert, eyet Larousse, ont dedja.

Et cwè èçk' i fât mete didins ?

Mot [*orthografié en wallon standard*]

Orthographes régionales Feller

- *Région (éventuelle) où le mot est déjà orthographié comme ci-dessus*
- *Orthographe usuelle Feller est-wallonne*
- *Orthographe usuelle Feller ouest-wallonne*
- *Orthographe usuelle Feller centre-wallonne*
- *Orthographe usuelle Feller sud-wallonne*
- *Autres orthographes non standards et anciennes (disfondowes)*

Grammaire et définition(s)

- *Nature grammaticale.*
- *Texte des définitions 1, 2...*

Relation avec d'autres mots

- *Synonyme de ...*
- *Antonyme de ...*
- *Homonyme de ...*
- *Mot de la même famille que*
- *Féminin (masculin) de ...*

Exemple d'emploi littéraire

- *Texte de la citation*
- *Auteur*
- *[Ouvrage]*

Traduction

- *Langue (français, latin)*
- *Mot étranger correspondant*

Expressions

- *en wallon*
- *sens de l'expression en wallon*
- *[expression française équivalente]*

Francis Baudoux, li 27 di djulete 2006

Des kesses et des messes di lijheus

Les spotchaedjes

[*élision*]

Enocin Citron scrijha:

Cwè pinsez : fât i scrire "Po m' sicrire" ou Bén "Po mi scrire" ?

Response :

Les 2 sont bons :

Po vey pus clair, vos metoz les spotchâvès voyales [voyelles instables]:

po m(i) s(i)crire

Pu, vos ndè prindoz ene so deus, tot cminçant la k' vos vloz.

po mi scrire = po m' sicrire

Çou ki n' va nén : *po m' scrire*

Ôte egzimpe :

po k(i) dj(i) r(i)k(i)mince :

po k' dji rkimince = po ki dj' ricmince

Mins on pout eto aveur :

po k' dji ricmince

Çou ki n' va nén :

po ki dj' r'kimince

I vât brâmint mî n' nén spotchî ki di spotchî dtrop.

Dujhances di tchaeke pays

Les dujhances [*usages, habitudes*] sont diferinnes d' on pays a l' ôte. Metans a Nameur, on ôt cobén

a li scole

El Basse Ârdene, dj' ârans todi

al sicole = a l' escole

E pays d' Mâmdéy, i spotchnut brâmint moens k' ôte pârt.

Tchâle Bixhrou et l' no d' famille "Bicheroux"

Cher Monsieur Lucyin,

J'espère que, par vous, je peux avoir du contact avec monsieur Charles Bicheroux.

Moi, je m'appelle Bisscheroux parce que un de mes ancêtres a dû changer l'orthographe.

Ma question, c'est : "Quelle est la signification du nom Bicheroux ?"

On m'a dit qu'il venait de "Micheroux" mais pour moi, ce n'est pas vrai.

Une autre possibilité, c'est Biche Roux et, pour moi, c'est possible.

La dernière possibilité, c'est que le nom vient de Becherouille et ça, c'est un vieux mot liégeois pour une coupe ou une timbale.

Bien que mes racines se trouvent en Wallonie, je ne peux pas lire ni écrire votre langue.

Les hommes qui propagent leur langue maternelle ont une place spéciale dans mon cœur.

Pour moi, c'est la langue limbourgeoise et aussi ma langue maternelle.

Mes remerciements par avance,

Joseph Bisscheroux

Bisscheroux G.J.,

Reukenderweg 4

6361AX Nuth, Pays Bas

bixhot [o.n.] **1.** vâze di manaedje. F. vase, pichet; **2.** pitite djusse. F. bidon; **3.** tolminme ké toupin. F. récipient. Etimolodjeye : bodje grek *bikos* (djusse à vén), cawete -ot

| **bixhrou** [o.n.] u **bixhrouê** [f.n.] **I.** potiket po boere. F.

gobelet, coupe. **II.** Bixhrou [n.dj.] no d' famille, ki si scrît, asteure, Becheroux, Bicheroux, Bisscheroux.

Passage du nom commun de récipient au nom de famille :

1. fabricant du récipient

2. nom rare, qui étonne un milieu qui ne le connaît plus, et qui sert de sobriquet à celui qui l'utilise.

Tchâle (Charles) Bicheroux, c' esteut-st on fjheu d' arimeas e walon.

Il ataca-st a scrire e 1909, la k' il evoya, po on concours di prôze emantchî pal gazete "Li Coucou" di Serè, troes ouves, k' ont tertotes riçuvou ene mincion.

Mins i pinsève k' i scrijheut mâ l' walon. Ça fwait k' il ala trover Djôzef Vrindts ki lyi consia d' moussî dins ene soce littéraire; c' est insi k' nosse Tchâle moussa às "Djonnes Oteurs Walons".

I scrijha brâmint, mins come li soce n' eplaidive k' on cõt tos ls ans, i gn aveut brâmint des scrîts da lu et d' ôtes soçons ki n' rexhént mây.

Ça fwait k' il amonta, avou Lucyin Motmans di Gravioûle, ene gazete, "Nos pinsêyes", ki rexheut on cõt l' moes, dj' ô Bén 12 limeros l' an, di 1921 a 1940.

Pus târd, i moussa al «Walone», k' eplaida ene ramexhnêye di ses scrijhaedjes dizo l' tite "Œuvres Wallonnes".

On pout rlever k' i scrijha lu-minme èn adrovaedje, tot e walon, purade ki del fé e francès come c' esteut adon l' uzance.